

A „gendervita” a hatalmi harc része lett

Laborczi
Dóra

Interjú Pető Andreával

„Sok olyan hívó, egyházában fontos szerepet betöltő nővel találkoztam, aki rájött, hogy a csendes kollaborációból idővel mindenki vesztesen jön ki, és hogy az elválasztó vonalak nem feltétlenül ott vannak, ahol a politika sugallja” – állítja Pető Andrea történész, az MTA doktora, a Közép-Európai Egyetem egyetemi tanára, aki a 20. századi társadalmi konfliktusok és a társadalmi nemek történetét kutatja. Nagyinterjúnkban a „genderkérdésről”, a genderszakok bezárása miatt megnövekedett médiafigyelemről, a tudományos elit felelősségéről, a párbeszéd jelentőségéről és a tömeges háborús nemi erőszak jelenségét körüljáró, nemrég megjelent *Elmondani az elmondhatatlant* című kötetéről is beszélgettünk.

– Ami a magyarországi nyilvánosságot illeti, a gendertémákkal kapcsolatban óriási az ellentmondás. A genderszakok megszüntetése miatt egyrészt megnövekedett érdeklődés, másrészt félinformáció-dömping figyelhető meg a magyar sajtóban, míg az igazán lényeges gendertémák – a nők és férfiak valós problémái, társadalmi helyzetük – nem kapnak kellő figyelmet. Mindenekelőtt tisztázzuk: mit jelent a gender fogalma, és mit nem?

– A nagy politikai és médiafigyelemnek nincs köze ahhoz, hogy mi valójában a gender fogalma. Inkább ahhoz van köze, hogy mire használják. A társadalmi nem „szimbolikus kötőanyagként” működik, amelyben a gender gyűjtőfogalom lett, mert egybeterelt egymástól egyébként eltérő, vitatott kérdéseket. Olyanokat, amelyeket a progresszív politizálásnak szoktak tulajdonítani. Ennek semmi köze sincsen sem a nemzetközi dokumentumokban (ENSZ, EU, Európa Tanács stb.) szereplő szakpolitikai, sem a társadalmi nemek tudományának tudományos, sem az egyének identitásának meghatározásához. Ez egy politikai és hatalmi harc része, és sajnos nem tudományos kérdés.

– Ön hogyan értékeli mindazt, ami a magyarországi nyilvánosságban ezzel kapcsolatban zajlik?

– Valódi kérdésekről, érthető nyelven a szakértők nem nagyon tudnak a médiában megnyilvánulni Magyarországon. Nemcsak azért, mert a magyar média szerkezete torz: a médiumok vagy az állami propagandagépezet részei, vagy piaci alapon működnek, és inkább haszonszerzésre, kattintásszámok növelésére törekednek. Másrészt a női tudós mint kategória nem elfogadott Magyarországon,¹ és elterjedtebb, hogy férfiakat kérdeznek akár még ebben a konkrét esetben is a különböző médiafelületek. A genderkérdésekkel foglalkozó tudományterület pedig adós maradt azzal, hogy a társadalmi hatás keretében energiát és időt áldozzon arra, hogy visszajuttassa az ezzel kapcsolatos tudást oda, ahonnan vette: a társadalomhoz. A szakterület képviselői számára idehaza is főként a független értékelésű, hatásindexszel rendelkező angol nyelvű folyóirat-publikáció lett a tudományos értékelés alapja. Ez egyfelől elvárt és

¹ Vö. https://mersz.hu/hivatkozas/matud_f5306.

helyes is, másrészt viszont ezzel elvész a tudomány nemzeti problémákat nemzeti nyelven megfogalmazó funkciója. Vannak olyan kérdések, amelyekről nekünk kellene használható szókincset létrehozni magyarul.

– Talán éppen a „gender” szóval kapcsolatban jelentkezik leginkább ez a lefordíthatatlanság: magyar közegben idegenül hat, és ez önmagában elzárkózást vált ki elsődleges reakcióként. Mit lehet tenni a gendertémák lefordíthatósága érdekében?

– Saját példát tudok hozni erre a kérdésre: azért szerkesztettem még a kétezres évek elején a Balassi Kiadónál a *Feminizmus és történelem* sorozatot, amely fordításokat közölt magyarul, hogy ezzel a szakma szaknyelvét is megteremtsem. Bevett módszerem még, hogy ha publikálok valamit angolul, annak magyar változatát a magyar közönség számára érthetően magyarul is közlöm. A társadalmi nemekkel kapcsolatos vita történelmi lehetőséget ad a szakmáknak, hogy stratégiai kérdésekben megnyilvánuljon. A magyar nyelvű társadalmi nemek mesterprogram létrehozása az ELTE-n éppen ebbe a folyamatba illeszkedett: olyan kérdéseket felvetni, olyan nyelven beszélni róla, amelynek Magyarországon van relevanciája. Nyilván ezért is volt olyan erős az ezzel kapcsolatos ellenállás. Ebben az új, felfokozott közegben pedig hamarosan kiderül, hogy van-e mondanivalónk.

– Ezt kifejténé kicsit bővebben: mi derül ki, miért most, és mi lehet a mondanivaló?

– A magyar tudományosság elhanyagolt alapvető kérdéseket, amelyek nézetem szerint igazságosabb és jobb tudományhoz vezethetnének. Ilyen kérdésekkel foglalkozik a társadalmi nemek tudománya is. Az például, hogy a tudományosság újra férfiasodik, azaz egyre kevesebb nőt lehet látni, hallani, olvasni szakértőként, ebbe a folyamatba illeszkedik. Teljesen rutinszerűen szerveződnek a csak férfiakkól álló folyóiratok, konferenciák, panelek. Ez alapvetően sérti a nők tudományhoz való jogát. De említhetném a gondoskodási váláság kérdését is, amelyben azt kell vizsgálni, milyen strukturális feltételek, berendezkedések miatt végeznek főként nők a fizetetlen vagy alulfizetett gondoskodói munkát.

– Ön milyen hazai összefüggésben valóban fontos gendertémákra helyezné a hangsúlyt?

– Magyarországon szinte minden felsőoktatási intézményben zajlik társadalmi nemekkel kapcsolatos kutatás valamilyen tanszéken. A mesterképzés betiltása visszaveteti az intézményesülés folyamatát arra a szintre, ahol a kétezres évek elején tartottunk. De mivel az emberek megmaradtak, sok a fiatal a szakmában, és a tudás nemvész el, optimista vagyok. Most volt az ELTE Bölcsészettudományi Karán egy 20. századi magyar nő történeti konferencia, amelyen a kari tanácsterem dugig megtelt. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein vagy rendezvényein csak lézengenek, ide most plusz székeket kellett behozni. Ez jól mutatja, hogy nagy az érdeklődés, mert világos, hogy a múltunkkal kapcsolatban is megváltozott az igény: nem elegendő a politikátörténet állandó reciklálása. Sokan vannak, akik akarnak is valamit mondani. Azok viszont, akik csak számításból, karrierszempontból kezdetek társadalmi nemeket kutatni, mostanra lemorzsolódtak, és úgy csinálnak, mintha sohasem foglalkoztak volna ilyesmivel.

– Többször szóba hozza a feminizmust. Gender és feminizmus hogyan viszonyulnak egymáshoz? Hol válik szét, hol képezhet közös halmazt a két fogalom?

– A feminizmus azt az emancipációs mozgalmat jelenti, amely azon az elven alapszik, hogy addig, amíg egyes csoportok el vannak nyomva, nem lehetünk szabadok. Nagyon fontos ennek a vallásos gyökere, amely szerint az ember Isten képmásaként egyenlő méltósággal bír, függetlenül a bőrszínétől vagy az anyagi helyzetétől. A gender, vagyis a társadalmi nem fogalma esetében nem az a kérdés, hogy mi az, hanem hogy mit csinál: azaz hogyan írja le, alakítja, hozza létre és adja át a férfiasságra és a nőiességre vonatkozó társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai és tudományos egyenlőtlenségeket.

– *Sok teológiai karon is foglalkoznak genderkutatással. A magyarországi egyházak elzárkózása, sőt adott esetben kampányszerű genderellenes kirohanásai mivel magyarázhatók? Tájékozatlanságból adódik ez, félelemből, jogos hitvédelemből, ideológiai különbözőségekből vagy valami másból?*

– A magyar egyházi hierarchia – rosszul értelmezett érdekei miatt – sokszor évtizedekkel maradt el a világtól intellektuálisan és politikailag is, de az egyház nem azonos a hívőkkel. Az egyház bezárkózása az, amit azok az erők kihasználnak, akiknek semmi köze sincsen a valódi hithez, csak a hatalom akarásához. Éppen az alulról jövő kezdeményezések azok, amelyek tükröt tartanak az intézményeknek. Magyarországon – és ez egyáltalán nem csak az egyházakra jellemző – nem a valódi teljesítmény számít, hanem a törzsi lojalitás. Sajnos a társadalmi nemek egyenlősége elleni butaságok mantraszerű ismételtetése inkább a belső csoportnak, egy politikai közösségnek szól. Mindez kicsit annak is a kifejeződése, hogy az illető oda tartozik, onnan számít javakra és elismerésre.

– *Nemrég egy gender és egyház témájú beszélgetést találóan úgy összegezték a résztvevők: genderideológiáról nem beszélhetünk, genderellenes ideológiáról viszont igen. Miért lett a gender és a gender szakok, az Ön egyetemével, a CEU-val együtt megsemmisítendő célpont?*

– A „genderideológia” a demokratikus népképviselőlet kudarcának jelölője lett, és az ezzel az ideológiával szembeni ellenállás eszközzé vált a jelenlegi társadalmi-gazdasági rend különböző dimenzióinak elutasításában, kezdve az identitáspolitikai gazdasági kérdésekkel szembeni fölénytől az emberek társadalmi, kulturális és politikai biztonságérzetének gyöngülésén át² a társadalmi és politikai elit elszakadásáig az emberek megélt valóságától, illetve a transznacionális intézmények és a világ gazdaság nemzetállamokra gyakorolt hatásáig. Olyan hatásos retorikai eszköz lett, amely különböző, korábban egymással nem együttműködő politikai erőket képes összeforrasztani, kizárólag a másik gyűlöletére alapozva. Ez nem antifeminista visszacsapás, ami, ha jól harcolunk, visszatér a rendes kerékvágásba, ahol eddig volt, hanem egy új világrend kialakítása érdekében vívott szocializációs harc. És mint ilyen, kíméletlen az ellenségeivel, így a CEU-val szemben is.

– *Túl az alaptalan és igaztalan vádakon: mennyire sikerült megtalálni a magyar társadalmat, annak valós problémáit ezekkel a témákkal? Lehet valamilyen felelőssége ebben a genderrel foglalkozó tudományos elitnek?*

– A szókincs a kulcs, ahogy beszélünk valamiről. A társadalmi nemek egyenlőségéről vagy teljesen kifinomult angolszász metanyelven beszélnek, vagy a szakpolitika fűrészpornyelvén. Egyik se alkalmas arra, hogy a szélesebb közönséghez szóljon. Elmentem a CEU-ban arra az eseményre, ahol Nobel-díjasok tartottak előadást, szolidari-

² <http://visegradinsight.eu/why-the-war-on-gender-ideology-matters-and-not-just-to-feminists/>.

tásukat kifejezendő az egyetemmel. Tökéletesen érthető volt, ahogyan beszéltek a kutatásaikról. Ezt hiányolom a szakmánkból. Ezért is írtam az *Elmondani az elmondhatatlant* olyan nyelven, ahogyan. Sok kolléga le is szólt, amikor kiderült, hogy az egyik legtöbb példányban eladott történelmi munka, mondván, ami népszerű, az nem lehet tudományos. Ez tévedés.

– *Az imént említett, Elmondani az elmondhatatlant című kötetében a második világháború alatti nemi erőszak témáját járta körül, és összefoglalta ezzel kapcsolatos kutatásainak eredményét. Azt gondolom, hogy ez egy olyan téma, amely mindenkit érint (vagy egy bizonyos korszakban így vagy úgy mindenkit érintett), annak tabu jellege miatt senki nem beszélt róla. Ez a legtöbb mai gendertémáról is elmondható talán. Hogyan lehet elmondani az elmondhatatlan történeteket?*

– Nagyon, de nagyon körültekintően. Minden szempontból körüljárva mindenki szempontjait. Próbáltam nemcsak az áldozatok, hanem az elkövetők szempontjait is bemutatni, ami a szisztematikus orosz levéltári kutatások hiányában nehéz feladat. Másik fontos szempont ezekben a kérdésekben, hogy meg kell adni a jogot a hallgatásra. Az áldozatok hallgatása lehet az ellenállás egyik formája, hiszen minden elmeséléskor újra és újra átélheti a traumát. Történészként az a feladatom a háborús nemi erőszak vizsgálatakor, hogy a forrásokat alaposan elemezve választ adjak a kérdésre: mit miért tudunk, illetve mi az, amire abból következtethetünk, hogy nem tudunk róla.

– *Amikor a nemi erőszak kérdését kutatta, mit talált: hogyan jelentek meg az egyházi szereplők ebben a kérdésben? Védtek az áldozatokat, vagy inkább a megerőszakolt nők megbélyegzésében jártak elől?*

– Érdekes, hogy az egyház társadalomtörténeti kutatása gyerekcipőben jár Magyarországon, pedig a helyi társadalom fontos részét adták. Az eddig nem használt egyházi források fontos betekintést adnak a helyi közösségek mindennapjaiba. Hogyan várták a híreket a közelgő szovjet csapatokról, mit vártak, és aztán mi történt? A keresztény egyházak számára a háborús vereség és a holokauszt nem jelentett akkora sokkot, mint az, hogy a megszálló szovjet csapatok és a kommunisták tudatos ateista politikával meg akarták törni az egyház évezredek ideológiai, kulturális és gazdasági hegemóniáját. És ebben a harcban az egyházak alulmaradtak, hiába volt a sok egyéni áldozat, és hibába voltak, akik kollaboráltak – szép számban.

– *Hogyan alakult az abortuszhoz való viszonyuk ebben a történelmi kontextusban? Vállalták, hogy akár a hivatalos egyházi tanítással is szembenennek, amikor tömegesen megerőszakolt nőkről van szó?*

– Addig jók az elvek, amíg nem kerülnek szembe a valósággal. Mikor a tömeges nemi erőszak eredményeképpen teherbe estek a nők Magyarországon, főként az abortuszt választották, erre következtethetünk a születési adatokból. Lengyelországban sajnos inkább a csecsemőgyilkosság volt a válasz. A rendőrségi jelentések arról számolnak be, hogy a falvak környékén az erdőkben, mocsaras területeken még 1947 körül is találtak tömegesen csecsemőcsontvázakat, mert az áldozatok vagy nem akartak, vagy nem tudtak abortuszhoz folyamodni, de a gyereket nem akarták. A hívőkkel kapcsolatot tartó papok, lelkészek írtak feljegyzéseket feljebbvalóiknak, hogy mit csináljanak, de a végén csak nekik kellett a hívek szemébe nézni, és életre szóló döntésükben segíteni őket. Sokan megbuktak, sokan viszont felnőttek a feladathoz, amikor a katonai erőszakból teherbe esett nők döntését segítettek meghozni.

– *Magam a Sztehlo-gyerekekkel készített interjúk során is találkoztam olyan történettel, amikor gondozónő ment el az orosz katonákkal, hogy ne a gyereklányokat vigyék el. Ismerünk olyan megmentőket – akár egyházi, akár civil részről –, aki megakadályozott ilyen eseteket?*

– A kezdődő egyházi társadalomtörténeti kutatások bemutatják azokat az egyházi személyeket, akik ellenálltak, segítséget nyújtottak, és gyakran az életükkel fizettek. Róluk nemcsak azért nem lehetett eddig tudni, mert a szovjet megszállás alatt ez tabu volt, sőt veszélyes is, hiszen a Vörös Hadsereggel szembeni ellenállás nagyon is büntetendő cselekmény volt: ugyanazon paragrafus alapján ítélték el azt, aki védte az erőszak ellen a civileket, mint aki háborús bűnös volt. De az egyházi kollaboráció is inkább igyekezett az ilyen eseteket elrejtteni, hogy ezzel csökkentse az amúgy is jelentős konfliktusokat. Fontos adóssága a helytörténeti kutatásoknak, hogy ezeket az eseteket feltárják.

– *Mi lenne a kulcsa Ön szerint annak, hogy a különböző álláspontok történelmi és aktuális kérdésekben is kulturált vita keretében ütközhessenek és közeledhessenek egymáshoz annak érdekében, hogy igazabb, valósághoz közelebb álló képet kaphassunk a genderkérdésről és arról a magyar valóságról, amelyben mindez hasznosítható tudást jelenthetne?*

– Az Ebert Alapítvány évekig szervezett párbeszéd fórumokat,³ hogy azok, akik különben nem találkoznának személyesen egymással, üljenek le egy asztalhoz, és beszélgessenek olyan kérdésekről, amelyek kulcsfontosságúak: gondoskodás, szerelem, család, férfiasság vagy éppen Európa. Én személyesen nagyon fontosnak tartottam, mert a bizalmat csak kis lépésekben lehet helyreállítani, és így lehet merni elhinni, hogy nem vagyunk egyedül a problémáink megoldásában. Sok olyan hívő és egyházában fontos szerepet betöltő nővel találkoztam, aki rájött, hogy a csendes kollaborációból idővel mindenki vesztesen jön ki, és hogy az elválasztóvonalak nem feltétlenül ott vannak, ahol a politika sugallja. Sok kérdésben konszenzus van, mint például, hogy a női test nem áru, és az emberi méltóság érték. Ezekre a közös belátásokra és a párbeszédre alapozva akár a látszólag nagyon különböző csoportok is élhetőbb országot tudnak építeni, közösen.

³ Friedrich-Ebert-Stiftung, lásd <https://www.fes-budapest.org/hu/temak/nemek-koezoetti-igazsagossag-kelet-koezep-europaban/>.

Pető Andrea (1964) történész, az MTA doktora, a Közép-Európai Egyetem egyetemi tanára. Kutatási területe a 20. századi társadalmi konfliktusok és a társadalmi nemek története. Hat monográfiája, 31 szerkesztett kötete és 261 könyvfejezete, valamint tanulmánya tizenkilenc nyelven jelent meg. 2005-ben a Magyar Köztársaság elnöke a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével tüntette ki. 2006-ban megkapta az MTA Bolyai Plakettjét. 2018-ban munkássága elismeréséül elnyerte az Európai Akadémiák (ALLEA) Kulturális Értéketemtésért járó Madame de Staël-díjat.

